

STRESZCZENIE

Temat rozprawy: *Diagnozowanie poziomu znajomości języka szkolnej edukacji ukraińskich dzieci z doświadczeniem migracyjnym w polskiej szkole podstawowej na drugim etapie nauczania*

Autor: mgr Monika Nowicka

Promotor: prof. dr hab. Agnieszka Rypel

Rozprawa wpisuje się w nurt badań glottodydaktycznych oraz edukacji międzykulturowej i stanowi wkład w zrozumienie złożonych procesów edukacyjnych zachodzących w kontekście migracyjnym, wielojęzycznym i wielokulturowym. Jej **przedmiotem** jest funkcjonowanie ukraińskich dzieci z doświadczeniem migracyjnym w polskim systemie edukacji na II etapie kształcenia, ze szczególnym uwzględnieniem ich podstawowej potrzeby, jaką jest opanowanie języka polskiego. Brak znajomości lub niepełna znajomość polszczyzny w aspekcie szerszym niż wyłącznie komunikacyjny przekłada się bowiem na problemy w codziennym porozumiewaniu się z nauczycielami oraz innymi uczniami, kłopoty adaptacyjne i poczucie wyobcowania, a przede wszystkim na duże trudności w pełnym włączeniu się ucznia do procesu uczenia się i nauczania oraz w osiąganiu sukcesów edukacyjnych.

W dość krótkim czasie język polski, będący dla młodych migrantów językiem obcym, musi przekształcić się w język drugi, a następnie funkcjonalnie pierwszy. Proces stopniowej zmiany statusu języka dziecka cudzoziemskiego dopełnia się, kiedy poznaje ono język szkolnej edukacji (JSE). Jest to szczególna odmiana języka, który dla nauczycieli jest środkiem transferu wiedzy, dla uczniów zaś narzędziem jej zdobywania, przy czym i jednym, i drugim umożliwia werbalizację przekazywanych/przyswajanych treści. W przypadku uczniów wspiera proces samorealizacji, sprzyja integracji z grupą rówieśniczą oraz pomaga w akceptacji własnej tożsamości. Ponadto zachodzące w języku zjawiska są przedmiotem nauczania. JSE charakteryzuje się wysokim stopniem abstrakcyjności i obiektywizmu, użyciem precyzyjnej leksyki i terminów edukacyjnych, logiczną i uporządkowaną kompozycją wypowiedzi oraz rozwiniętymi strukturami składniowymi.

Celem rozprawy jest przedstawienie możliwości standaryzacji procesu przyjmowania do szkół uczniów z doświadczeniem migracyjnym. Obejmuje on rozpoznanie sytuacji prawnej i rodzinnej konkretnego ucznia, jego doświadczeń edukacyjnych i językowych, określenie jego kompetencji komunikacyjnej oraz ocenę stopnia opanowania JSE. Przeprowadzenie takiej wieloaspektowej diagnozy umożliwi skierowanie dziecka do odpowiedniej klasy oraz indywidualizację nauczania, monitorowanie postępów i dobór adekwatnych form pomocy. Ze względu na kluczową rolę JSE zasadniczym celem dysertacji jest opracowanie narzędzia diagnozowania znajomości JSE. Jego stworzenie poprzedziła analiza najważniejszych aspektów funkcjonowania dzieci migracyjnych w polskim systemie kształcenia ze szczególnym uwzględnieniem rozpoznania trudności, z którymi mierzą się zarówno uczniowie, jak i ich nauczyciele.

Rozdział pierwszym zawiera charakterystykę zjawiska migracji do Polski, uporządkowanie kluczowej terminologii oraz analizę przemian społeczno-demograficznych, które doprowadziły do przekształcenia się Polski w kraj emigracyjno-imigracyjny. Szczególną uwagę poświęcono najnowszej fali imigrantów z roku 2022, która na tle wcześniejszych migracji z Ukrainy do naszego kraju jest wyjątkowa nie tylko pod względem skali, ale również struktury demograficznej, dominują w niej bowiem dzieci i młodzież. Ustalenia te stanowią punkt odniesienia do dalszych refleksji ukierunkowanych na scharakteryzowanie sytuacji młodych migrantów, ich możliwości, potrzeb i ograniczeń w procesie uczenia się i nauczania.

Rozdział drugi w całości poświęcony jest sytuacji ukraińskich uczniów w polskim systemie oświaty. Omawia akty prawne regulujące ich edukację w Polsce, procedurę przyjmowania do placówek szkolnych czy organizację dodatkowych form wsparcia. W celu zidentyfikowania systemowych źródeł utrudnień, z którymi mierzą się młodzi przybysze zza naszej wschodniej granicy, zestawiono podobieństwa i różnice między ukraińskim i polskim systemem kształcenia, w tym porządek życia szkolnego, założenia programowe oraz kulturę edukacji.

Rozdział trzeci szerzej przedstawia czynniki składające się na skomplikowany proces opanowywania polszczyzny. Omówiono w nim stopniowe zmiany statusu języka uczniów-migrantów oraz istotne dla przebiegu edukacji rozróżnienie na język komunikacji (JK) i JSE. Specyfika JSE została przybliżona w dwóch aspektach – leksykalnym i składniowym. W tym celu przeanalizowano polskie i ukraińskie dokumenty programowe z zakresu kształcenia językowego, biologii i matematyki oraz polskie podręczniki do tych przedmiotów. Na tej podstawie ustalono wymagania stawiane uczniom z obu krajów, zakres treści programowych

ze szczególnym uwzględnieniem terminologii edukacyjnej, dzięki czemu można było opisać JSE jako specyficzny typ języka specjalistycznego. Sprawdzono również przystępność zadań, poleceń i tekstów odautorskich w polskich podręcznikach, które w dalszym ciągu stanowią w Polsce podstawową pomoc dydaktyczną.

Rozdział czwarty na podstawie ustaleń poczynionych w poprzednich częściach pracy przedstawia argumenty przemawiające za potrzebą diagnozowania poziomu znajomości JSE. Skupia się szczególnie na niedostatecznych kompetencjach nauczycieli nieprzygotowanych do nagłej przemiany społeczności szkolnej w środowisko zróżnicowane kulturowo i językowo. Zdecydowana większość pedagogów nie ma przygotowania glottodydaktycznego i dlatego nie potrafi określić cech języka polskiego (zwłaszcza JSE) nabywanego przez cudzoziemskich uczniów. W związku z tym w tej części rozprawy przedstawiono propozycję autorskiego testu diagnozującego stopień biegłości w JSE. Test odzwierciedla realne wymagania edukacyjne stawiane uczniom na II etapie kształcenia z zakresu języka polskiego (kształcenia językowego), biologii i matematyki. Jego poszczególne części koncentrują się na leksyce i składni, a więc dwóch najbardziej dystynktywnych dla JSE obszarach. Oprócz arkusza testowego w rozdziale zamieszczono omówienie struktury i zadań testu, klucz odpowiedzi, a także zasady oceniania oraz interpretacji wyników.

Rozdział piąty to empiryczna część dysertacji. Uzasadnia wybór studium przypadku jako strategii badawczej najodpowiedniejszej do przedstawienia zindywidualizowanego podejścia do każdego z dzieci migracyjnych. Umieszczono w nim wyniki badań przeprowadzonych z wykorzystaniem opracowanego testu diagnostycznego uzupełnione o informacje zgromadzone podczas wywiadów swobodnych z uczniami i ich rodzicami. Analiza przypadków pozwala ukazać złożoność sytuacji uczniów oraz zilustrować praktyczne zastosowanie zaproponowanego testu.

W końcowej części niniejszej rozprawy zawarto **zalecenia dotyczące działań edukacyjnych i organizacyjnych**. Głównym z nich jest odgórne wprowadzenie ujednoliconego systemu wdrażania dzieci migracyjnych do funkcjonowania w polskich szkołach. System ten powinien obejmować gromadzenie informacji o sytuacji prawnej i rodzinnej ucznia oraz jego biografii językowej, a także ścieżki edukacyjnej w ojczyźnie. Ponadto należałoby go wzbogacić o przygotowany na szczeblu ministerialnym specjalny pakiet zawierający rzetelne i sprawdzone informacje dotyczące ukraińskiego systemu oświaty oraz zakresu treści nauczania realizowanych w ramach poszczególnych przedmiotów szkolnych wraz z wykazem różnic programowych.

Integralną częścią systemu włączenia uczniów migracyjnych do funkcjonowania w placówkach oświatowych w Polsce powinna być diagnoza kompetencji poznawczych i poziomu znajomości JSE. Przykładem narzędzia, z którego można by w tym celu korzystać jest przedstawiony w niniejszej rozprawie test diagnostyczny. Weryfikacja stopnia biegłości JSE pozwoli określić konkretne możliwości i potrzeby uczniów oraz ustalić ich mocne i słabe strony w posługiwaniu się szkolną odmianą polszczyzny. W ten sposób nauczyciele wszystkich przedmiotów otrzymają konkretne wskazówki istotne do planowania procesu kształcenia oraz sposobów wspierania młodych migrantów.

Informacje pozyskiwane na każdym etapie procedury włączania dzieci migracyjnych do polskiej rzeczywistości szkolnej, wymagają odpowiedniego uporządkowania. W niniejszej rozprawie zaproponowano rozwiązanie polegające na stworzeniu dokumentu – „indywidualnego profilu edukacyjnego dziecka z doświadczeniem migracyjnym”. W ten sposób informacje zebrane przy okazji pierwszego zetknięcia się dziecka z polskim systemem edukacji, mogłyby służyć wszystkim nauczycielom uczącym danego ucznia nie tylko na początkowym etapie uczęszczania do polskiej szkoły, ale także później do porównywania jego postępów. Profil edukacyjny ucznia mogłby również pomóc uczniowi migracyjnemu zmieniającemu miejsce zamieszkania i szkołę. Dostarczyłby bowiem istotnych informacji jego nowym nauczycielom.

Przedstawiony system ma charakter inkluzyjny, który przejawia się w dążeniu do pokonywania bariery językowej, stanowiącej główną trudność w funkcjonowaniu dzieci migracyjnych w polskiej szkole. Ponadto uświadamia nauczycielom niełatwą drogę do opanowania JSE oraz konsekwencje braku jego znajomości, a to sprzyja rozwijaniu wrażliwości na sytuację uczniów cudzoziemskich i jednocześnie wzmacnia kompetencje społeczne pedagogów.